

ISSN: 2158-7051

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
RUSSIAN STUDIES

ISSUE NO. 10 (2021/2)

CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN VE SABAHATTİN ALİ'NİN HİKÂYELERİNDE SOSYAL ELEŞTİRİ*

BÜŞRA CEMAL*

Summary

In this study, social criticism in the stories of Celil Mammadkuluzade and Sabahattin Ali, who are important representatives of Azerbaijani and Turkish literature, was analyzed comparatively. At the beginning of the study, the place of social criticism in Azerbaijani and Turkish literature is explained. Afterwards, brief information was given about Celil Memmedkuluzade and Sabahattin Ali. After these briefings were made, the concept of social criticism in the stories of Celil Mammadkuluzade and Sabahattin Ali was examined under the titles of class conflict and the relationship between agha-peasant. As a result of this genetic analysis, the ways in which both authors deal with social criticism issues in their stories were revealed in a comparative way, and the similarities of the stories were tried to be determined.

Key Words: Azerbaijani Literature, Turkish Literature, Social Criticism, Celil Memmedkuluzade, Sabahattin Ali.

Giriş

Sosyal eleştiri, çağdaş toplumlarda özellikle adaletsizliklere ve genellikle güç ilişkilerine bağlı olan, toplumun aksayan yönlerini dile getiren eleştiri türüdür. Sosyal eleştiri her zaman gelişme göstererek ilerlemiştir. Eleştiren kişi; yazarı, eseri ya da türü, yazıldığı ortamını ve koşullarını incelemiştir. Çünkü eleştirdiği her şey toplumu yansıtan birer aynadır. Sosyolojik eleştiriler büyük ölçüde betimleyicidir. Eser hakkında belli bir değer yargısı taşımaz. Eleştiren kişinin kişisel

yargılarıyla yansıttığı tüm gerçeklikler eleştirinin yapı taşlarını oluşturur. Sosyal eleştiri yazarları, toplumun çektiği tüm sıkıntıları gerçekçi bir dille anlatmayı tercih etmişlerdir.

Bu çalışmada Azerbaycan edebiyatının ve Türk edebiyatının önemli yazarlarından Celil Memmedkuluzade ile Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki sosyal eleştiri kavramlarının genetik incelemesi yapılmıştır. Bu incelemeyi yaparken birbirlerine benzer noktalar karşılaştırılmıştır.

Celil Memmedkuluzade hikâyelerinde döneminin toplumsal konularına ışık tutmuş sosyal meselelere eserlerinde yer vererek gerçeği olduğu gibi yansıtmıştır. Aynı şekilde Sabahattin Ali hikâyeleri de yazıldığı dönemin toplumuna ayna olmuştur. İki yazarın da benzer yollar izleyerek halka ulaştığı bir gerçektir. Aslında iki yazarın da üzerinde durdukları ve eleştirdikleri toplumsal konular birbirine benzemektedir. Hikâyelerde işledikleri ana temalar, güç ilişkileri bağlamında ağa-köylü ilişkisi ve aydın-köylü ilişkisidir. Bunun yanında sınıf çatışması, köylülerin yaşadığı sosyal sorunlar ve adli sorunlar da yer almaktadır. Bu temaları işlerken yansıttıkları sosyal gerçekleri kendilerine has hikâyelerle aydınlatmışlardır. İkisi de bu temaları farklı hikâyeler üzerinden okurlarına sunmuşlardır. Çalışma içerisinde amaçlanan bir diğer önemli husus ise farklı ülkelerin edebiyat anlayışlarına ait olan hikâyeleri okurken iki ülkenin edebiyatını ve toplumunu karşılaştırmamıza olanak sağlamıştır.

Azerbaycan Edebiyatında Sosyal Eleştiri

Azerbaycan edebiyatında eleştirinin temellerini Mirza Fethali Ahundzade atmıştır. “Tenkit” terimini ilk defa o kullanmıştır. İlk eleştiri makaleleri *Şiir ve Nesir Üzerine, Eleştirel Notlar*'dır. Bu makalelerinde Doğu şiirini ve nesrini eleştirmiştir. Her zaman Azerbaycan ve dünya edebiyatının geleneklerini, edebiyatta gerçeklik ilkesini ve saf biçimci sanatı savunmuştur. Mirza Fethali Ahundzade aynı zamanda Müslümanlar arasında ilk tiyatro yazarı olarak bilinmektedir (Akpınar, 1994: 59). O, “yazdığı altı komedisi ile milli edebiyatta realizmin doğuşunu gerçekleştirmiştir. Komediilerinin konusu gerçek hayattan alınmıştır. Azerbaycan hayatının derin, geniş ve gerçek tasvirlerini vermiş, güncel konulara değinmiştir. Mirza Fethali Ahundzade eserlerinde dönemindeki feodal cemiyetin kusurlarını açık olarak göstermiş, kanunsuzluk, rüşvet, dini fanatizm, gerilik gibi konuların üzerine eğilmiştir” (Gahramanlı, 2020a: 26).

“Azerbaycan XIX. yüzyılda, batıdaki siyaset ve kültür akımlarının etkisi altındadır. Çarlık rejiminin bütün baskısına rağmen, Fransız İhtilali havası Kafkasya'yı sarmış, Azerbaycan aydınları üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Azerbaycan edebiyatı, eski aşk terennümünü bir yana bırakarak yeni kültürün öncülüğünü yapmıştır. XIX. yüzyıl ortaları Azerbaycan için bir nevi rönesans olmuştur. Mirza Fetali Ahundov'un modern altı piyesi bir taraftan çağdaş Azerbaycan dram edebiyatını hazırlarken, Hasan Bey Zerdabi'nin gazetesi ile Azerbaycan basınının temeli atılmıştır. Klasik Azerbaycan edebiyatına yeni bir ruh veren Seyyid Azim Şirvani, Usul-i Cedit modern Türkçe mektebini açmış, Azerbaycan öğretimine yeni eğitim ve öğretim sistemi kazandırmıştır.” (tr.wikipedia.org)

“Sovyet Türk edebiyatının ilk evresi Ekim 1917 devriminin sevincini yansıtır. Bu dönem edebiyatında heyecan vardır, coşku vardır, ümit vardır. Ekim devrimi, eski düzeni yıkmayı ve yeni bir düzen anlayışı getirmeyi amaçlamıştı. Ancak, yeni düzeni benimsemeyenler de vardı. Lenin, hayranlığın ve takdirin odaklaştığı noktadır. Gerek bu dönemde gerekse daha sonraki dönemlerde Lenin hakkında sayısız şiir yazılmıştır. Lenin'in şahsıyla bütünleşen devrim övülmüş ve halkın bu devrimi ve devrimi yapanları desteklemesi istenmiştir. Azeri şairlerden Samed Vurgun "Lenin", Resul Rıza, "Lenin", Bahtiyar Vahapzade "Leninle Sohbet" vb. şiirlerini de devrimin yüceliğini anlatmak için yazmışlardır. Sovyet edebiyatı, devrim karşıtı kimseleri fikir yönünden gelişmemiş insanlar olarak tanımlar ve onların ata erkil ve feodal sistemlerin ilkel düşünce kalıplarına saplanmış

olduklarını söyler. Çünkü gerçek hayatta olduğu gibi edebiyatta da daha şiddetli tenkitler yapılmış ve daha vahim tedbirler alınmıştır: Sovyet ideolojisine karşı koyanlar "halk düşmanı" dır; Bu "ilkel" ve "bencil" insanların maskelerinin düşürülmesi, ifşa edilmeleri gerekmektedir” (Gürsoy Naskali, 1996: 54-56).

“Azeri şairler de dahil olmak üzere birkaç Sovyet şairi dışında hemen hemen tüm Sovyet şairleri, Lenin ve Stalin hakkında şiirler yazmıştır” (Nerimanoğlu, 2008: 67). “Mirza Celil 1925’te kaleme aldığı “Çılgın Buluşma (Deli Yığıncağı)” oyununda rejimin ağır baskısını dâhiyane bir şekilde vermiştir. Orda Leninizm kurbanı S.M. Kirov konu olarak ele alınır. Ayrıca Mirza Celil bu oyunda, Sovyet sistemine özgü psikiyatri hastanelerinin (psikiyatristler) ilk sanatsal örneğini yaratır” (Nerimanoğlu, 2008: 63).

“XX. yüzyıl Çarlık Rusyası’nda ve Azerbaycan’da büyük değişikliklerin olduğu dönemdir. Devrin başlangıcında Bakü petrol sanayisi sebebiyle önemli gelişme göstermiş, kısa sürede Azerbaycan’ın kültür merkezi haline gelmiştir. 1905 ihtilali, Türkler ve Müslümanlar arasında siyasi, edebi, sosyal faaliyetlerin gelişmesini sağlamıştır. Kısa sürede birçok kitap yayımlanmış, gazete ve dergilerin sayısı çoğalmaya başlamıştır.” (Gahramanlı, 2020b: 15-16) Celil Memmetkuluzade, Mirze Alekber Sabır bu alanda eserler vermiş, toplumu mizah yoluyla ironik bir dille anlatmışlardır. Dönemin en önemli dergilerinden *Molla Nasreddin* uzun yıllar yayın hayatını sürdürmüştür.

“1920 öncesinde feodal yapılanmaya ve olumsuz geleneklere karşı kaleme alınan eserlerde mecazî anlatımlara yer verilirken, yeni rejim-yeni toplum yapısını oluşturmaya yönelik edebî faaliyetler çerçevesinde yeni dönemle birlikte rejimi kutsayan eserler yazılmaya başlanmıştır. Başlangıçta her ne kadar sosyalist realizm terimi vücut bulmamışsa da kaleme alınan eserler içerik bakımından bu terime pek yabancı değildir. 20. yüzyılın başlarında C. Memmedguluzade, Mirze Elekber Sabir (1862-1912), E. Hagverdiyev, Süleyman Sani Ahundof (1875-1939), Seyid Hüseyin (1887-1937), Y.V. Çemenzemlini gibi yazar ve şairler aracılığıyla eleştirel realizmin önemli oranda mesafe kaydetmiş olması, ideolojik realizm anlayışının gelişmesi için uygun zemini hazırlamış ve 1920’li yılların ortalarından itibaren Azerbaycan Sovyet Edebiyatı hızla gelişmeye başla[mış], daha çok köy hayatı ve sorunlarına yönelik şiirler, piyesler, hikâyeler, poemalar ve romanlar kaleme alın[mıştır]” (Uygur, 2011).

“Nesir türünün yeni edebî anlayışa göre şekillenmesinde Memmedguluzade, Hagverdiyev, S. S. Ahundof, Seyid Hüseyin, Çemenzemlini gibi yazarlar başı çekerler. Memmedguluzade’nin *Belke de Gaytardılar* (1926), Hagverdiyev’in *Kapitalizm ile Mübarize, Keçmiş Künler*, S. S. Ahundof’un *Son Ümid* hikâyelerinde kapitalizm, burjuva ve Çarlık dönemi idarî uygulamaları eleştirilir” (Uygur, 2011).

“Rusya’da 1917 Bolşevik İhtilali ile uygulamaya konan Sovyet sosyalist sistemi, ikiye bölünmesine yol açtığı dünyanın Doğu Blok denilen diğer yarısında etkisi altına aldığı bütün toplumların ekonomik, sosyal, siyasî, kültürel yapılarında köklü değişiklikler meydana getirdikten sonra beklenmedik bir şekilde çökerek tarihteki yerini almıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra iki kutba ayrılan dünyada bir tarafta ekonomide özel mülkiyet ve hür teşebbüs ile liberalizmi savunan *hür dünya ülkeleri* yer alırken; diğer tarafta, kamu mülkiyeti ve merkezî planlamaya dayanan sosyalizmi savunan *Doğu Blok ülkeleri* yer almıştır. Dünya, XX. yüzyılın ikinci yarısında bu iki bloğu temsil eden ABD ile Sovyetler Birliği (SSCB) arasındaki ekonomik, askerî ve siyasî çekişmelere sahne olmuş, ancak Sovyetler Birliği bu yarıştan ‘80’li yılların sonlarında yenik düşerek ayrılmıştır” (Özsoy, 2006: 163-164).

Batı Avrupa ve Rus edebiyatında olduğu gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan edebiyatında gerçekçi sanat ilkelerinin oluşumundaki ana faktör, aydınlanma ideolojisi ve yeni bir insan kavramının çevre, aile ve sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasıdır. Azerbaycan edebiyatının önemli

bir temsilcisi olan Celil Memmedkuluzade, 1894'te yazdığı *Danabaş Kendinin Ehvalatları* [Danabaş Köyü'nün Öyküsü] adlı eserinde Azerbaycan kırsal yaşamının tanımını yapmış, özelliklerini ve gerçeklerini vermiş, feodal sistemin acımasız ve keskin eleştirisini yapmıştır. Bu uzun hikâye Azerbaycan edebiyatında sosyal eleştirinin temellerinden biri olarak değerlendirilmiş, eşsiz örneklerinden biri kabul edilmiştir. Celil Memmedkuluzade, Mirza Fethali Ahundzade'nin geleneklerini devam ettirerek birçok eser vermiş, Azerbaycan edebiyatında gerçekçi hikâye anlatımının kurucularından biri olmuştur. *Zeynel Usta, Poçt Gutusu* [Posta Kutusu] *Gurbanali Bey, İran'da Hürriyet* ve diğer birçok hikâyesi Azerbaycan edebiyatının klasikleri arasında sayılmaktadır. "Oyunları arasında ise *Ölüler* adlı eseri klasik kabul edilmektedir. Eser, ölülerin bir şeyh sayesinde diriltmesini ve bu olaya inanan insanları anlatsa da asıl anlatılmak istenen insanların ölülerin dirilmesinden ciddi anlamda korkmasıdır. *Anamın Kitabı*'nda ise Azerbaycan'ı etkileyen üç ayrı kültür eleştirisi yapılır: İran, Rusya ve Türkiye. Bu üç yerin yanlış ve bozuk yönleri sert bir dille anlatılır" (Buşehri, 2010: 62). Celil Memmedkuluzade'nin kötü düşünceli insanlara, yanlış yönlere, eski dünyaya, Çar hükümetine, Batı emperyalizmine ve Doğu despotizmine karşı en keskin silâhi eleştirisi olmuştur.

Molla Nasreddin dergisi, Celil Memmedkuluzade'nin Azerbaycan edebiyatına en önemli katkılarından biridir. Bu dergi XX. yüzyılın en önemli eleştiri adımlarındandır. Zaten Azerbaycan edebiyatında eleştiri devrine "Molla Nasreddin" cereyanı da denmektedir (Buşehri, 2010, s. 68). Dergi gerçek olana yönelmiş, toplumun sıkıntılarını dile getiren yazılara yer vermiş, devrin sıkıntılarını eleştirel bir tutumla dile getirmiştir. Doğu, Batı ve Rus edebiyatının en önemli eserlerine, eleştiri ve araştırmalarına da *Molla Nasreddin*'de yer verilmiştir. Eleştiri türünde yazmaya başlayan birçok isim de bu dergi etrafında toplanmıştır.

"*Molla Nasreddin* dergisi defalarca Çar idareleri tarafından kapatıldı, sayıları zapt edildi. Buna sebep yalnız *Molla Nasreddin* dergisinin Rusya'nın iç meselelerini eleştirmesi değildi, Rus Çarizmi'ne hizmet eden yabancı hükümetlerin, vezirlerin, din adamlarının eleştirilmesi derginin baskı görmesine sebebi" (Gahramanlı, 2020b: 17).

Türk Edebiyatında Sosyal Eleştiri

Edebiyatta sosyal eleştiri toplumsal, tarihi ve siyasi olaylar içerisinde bir gelişme göstermiştir. Türk edebiyatının yaşadığı coğrafyadaki birçok siyasal ve sosyal olay, eserlerini burada üreten yazar ve şairleri derinden etkilemiş, birçok eserin bu doğrultuda çıkmasına ortam hazırlamıştır. Eleştiri, modern manasından öncesine, eleştirel özellik yüklü ilk metinlere götürülebilir. Türk edebiyatında eleştiri kavramının ilk örneklerini *Orhun Abideleri*'nde görmek mümkündür. *Kül Tigin* abidesinin güney cephesindeki şu cümleler, bir liderin milletine yönelik uyarısı ve eleştirisidir:

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekle kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş (Ergin, 2016: 13).

Bir diğer eleştiri örneği, Kaşgarlı Mahmut'un İslamiyet sonrası ilk yazılı eserlerimizden biri olan *Divan-ü Lüğâti't-Türk* adlı eserinde, kitabı kaleme aldığı devirde Türklerin dünya siyasetindeki egemenliğine ve önemine değinmesidir. Devamında da *Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur* (Atalay, 1985: 4). diyerek düşüncesini Türk dilini öğrenmeyenlere yönelik dolaylı bir eleştiriyle dile getirmiştir. Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*'de de öğütlerle örülmüş eleştiriler mevcuttur. Yusuf Has Hacib, öğütlerde bulunurken aslında yanlışlara karşı doğrunun nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Örneğin, âlimlerle nasıl münasebet kurulması gerektiği ile ilgili bölümde:

Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedikodu yapma. Senin için lazım olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek, doğruluğa sevk ederler (Arat, 1991: 314).

Bu beyitlerinde, asırlar öncesinden eleştirinin sınırları ve nasıl olması gerektiği ile ilgili kurallar belirlemiştir. (Karasoy, 2005: 4) Edîb Ahmet Yükneki tarafından kaleme alınan *Atabetül-Hakayık* adlı eserde de yine dolaylı yoldan eleştiri örnekleri görmek mümkündür:

Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın; insanlar seni doğru olarak bilsinler... Lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın. İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir. Ne kadar hüner sahibi olsa, bir kusuru bulunur (Arat, 1951: 88, 95).

Türk edebiyatında sosyal eleştiri ise ilk olarak hiciv örnekleri ile ortaya çıkar. Alaycı ve iğneleyici ifadeler kullanarak içinde buldukları sosyal bir durumu eleştiren hicivler, Divan edebiyatında daha çok kişilere yönelik eleştiriler içeren bir tür olmuştur.

Türk edebiyatının Batılı örnekleri ise Tanzimat edebiyatı ile karşımıza çıkar. Tanzimat edebiyatının ilk dönem yazarları edebiyatı toplumdaki tüm aksaklıkları düzenlemek ve eğitmek amacıyla kullansa da, Rezaizade Mahmut Ekrem başlarında olmak üzere ikinci dönem sanatçıları bu anlayışı bireyselle dönüştürür. Bu dönemde genellikle yanlış batılılaşmayı konu alan eleştirel içerikli romanlar yazılmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâhâtun Bey'le Rakım Efendi* adlı kitabı buna örnek gösterilebilir. Ayrıca Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı eseri ise realizm akımının etkisiyle yazılmış olup yer verilen kahramanların içine düştüğü durumlar belirtilerek yanlış sosyal davranışlara yönelik eleştiriler yapılmıştır.

Dönemin baskıları sebebiyle Servet-i Fünûn edebiyatı, sosyal eleştiri açısından sakın geçen bir dönem olmuştur. İstibdat dönemi olarak adlandırılan bu süreç, II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) son bulmuştur. Bu nedenle Servet-i Fünûn şairleri ve yazarları ancak 1908 yılından sonra sosyal konulara yönelirler. Tevfik Fikret'in *Sis* (1902), *Sabah Olursa* (1905), *Mazi... Atı* (1906) ve *Bir Lahza-yı Taahhur* (1906) adında istibdat dönemine karşı yazdığı şiirleri kişiliğinde meydana gelen önemli değişimleri de ortaya çıkarmıştır.

Millî Edebiyat dönemi, sosyal konuların en çok işlendiği dönem kabul edilebilir. Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul ve Ali Canip Yöntem bu dönemde şiirlerinde millî konuları işleyerek yeni bir toplumsal akıma yönelik şiirler yazan şairlerdendi. Cumhuriyet dönemi edebiyatı, Türk edebiyatı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal eleştiri, toplumun içinden gelen yazarların ve şairlerin eserlerinde yer verdikleri toplum ve toplum sorunları etrafında şekillenerek ortaya çıkmıştır. Aynı dönemler içerisinde köy sorununu işleyen öykü ve romanlarda da sosyal eleştirinin etkileri görülmektedir. Bu yazarlar arasında öncelikle, alt ve üst tabaka ilişkilerini derinlemesine işleyen Sabahattin Ali gelir. Toplumsal gerçekçi yazar, *Kuyucaklı Yusuf* (1937) romanında ve *Değirmen* (1935), *Kağrı* (1936), *Ses* (1943) ve *Yeni Dünya* (1943) ve *Sırça Köşk* (1947) kitaplarındaki öykülerinde *çevreyi, toplumu, bireyle açıklamak yerine, bireyi toplumla açıklamaya çalışır* (Şenderin, 2000, 198). Böylece, Türk edebiyatında ilk olarak "hiciv" kavramıyla ortaya çıkan eleştiriler, toplumsal özellikler içermektedir. Türk edebiyatı tarihi boyunca sosyal eleştiri, çeşitli biçim değişikliklerine uğramış olsa da günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Şahin, 2012: 19).

Celil Memmedkuluzade'nin *Kurbanali Bey* [Qurbanali Bey] Hikâyesinde Yer Alan Sınıf Çatışması

Celil Memmedkuluzade'nin eserleri yazarın hayatının aynası olarak görülebilir. Toplumda gözlemlendiği birtakım çelişkileri ve bozuklukları tüm çıplaklığıyla yansıtmıştır. Rus hükümetini,

hükümet yetkililerinin keyfine düşkünlüğünü, toprak sahiplerini, sabahtan akşama kadar bir parça ekmek için çalışan, emek veren insanların haklarının yenişini ve eğitim konusunu sıkça dile getirmiştir. *Kurbanali Bey* öyküsü de bu konudaki öykülerinden biridir. Yazar öyküsünü ustalıklı yazmıştır, okuyucu öyküyü okurken anlatılan olaylara insanların düştüğü kötü durumlara şahit olur.

Eserin başkahramanı Kurbanali Bey, yerel beylerin tipik bir temsilcisidir. Celil Memmedkuluzade, Kapazlı köyünün Bey'i Kurbanali Bey'i ön planda tasvir ederek, köylülerin mal varlığını yağmalayan, Rus yetkililere hizmet eden ve saygılarını kazanan yerel beylerin iç yüzlerini ortaya çıkarmıştır.

Kurbanali Bey, toplumun ağalarında görülen ahlaki çöküntüyü anlatır. Halkı nasıl istismar ettiklerine, sömürgecilerle birlik olduklarına dikkat çeker.

Celil Memmedkuluzade, Kapazlı köyünün Bey'i, Kurbanali Bey'i ön planda tasvir ederek köylülerin mal varlığını yağmalayan, Rus yetkililere hizmet eden ve saygılarını kazanan yerel beylerin iç yüzlerini ortaya çıkarmak ister. Bunu yaparken de ezilen ve ezenler üzerinden sınıf çatışması konusuna yoğunlaşır. Hikâyenin geçtiği yer Kapazlı, kapalı anlamına gelmektedir. Yazarın köye böyle bir isim vermesi de semboliktir. Köylülerin hiçbir hakkı yoktur. Bu durumu Kurbanali Bey'in hizmetçisine olan davranışında da görmek mümkündür. Bey kendisine herkesin içinde küfür ve hakaret eder, ancak o, buna rağmen Kurbanali Bey'e hizmet etmeye devam eder. Yazar burada, köylülerin kanunsuzluğuna, yerel beylerin Rus yetkilileri arasındaki iletişimine de dikkat çeker.

Öykünün kahramanı Kurbanali Bey Rus yetkililerin önünde itaatkâr ve sadık bir hizmetçi gibi davranır. Sürekli onları över ve “Yaşadığım sürece köleniz olacağım”, der. Ancak hizmetçisine davranışı çok kabadır. Aslında Kurbanali Bey'in bu tavrı onun bize ne kadar cahil bir insan olduğunu gösterir. Gelen ziyaretçiler de zaten onun mantıksız ve tutarsız hareketleriyle dalga geçerler. Öyküde, Rus yetkililerden biri Kurbanali Bey'in atını beğenir. Sarhoş olan Kurbanali Bey, evinin ahırında daha güzel bir at olduğunu, yarın ziyaret edip görebileceklerini söyler. Kurbanali Bey ziyafette sarhoşken evine davet ettiği Rus yetkilileri unuttur. Misafirler sabah evine geldiklerinde de onlardan saklanmak için ahıra girer. Kurbanali Bey'in övdüğü atını görmek için ahıra giren misafirler, onu çarşafa dolanmış bir vaziyette görürler. Aslında hak ettiği yerin orası olduğunun düşünülmesi ve eve gelen misafirlerin dalga konusu olması her şeyi özetler. Son derece doğal bir anlatım ve günlük konuşma dili seçen yazar sınıf farklılıklarının insanlar üzerinde ne gibi etkileri olduğunu bize bu öyküyle gösterir.

Sabahattin Ali'nin *Arabalar Beş Kuruşa* Hikâyesinde Yer Alan Sınıf Çatışması

Edebiyat dünyasında sosyal gerçekçi öykülerinin başarısıyla bilinen Sabahattin Ali, *Arabalar Beş Kuruşa* adlı öyküsünde aynı sınıfta okuyan birisi zengin ve bakımlı, diğeri ise fakir ve sokakta oyuncak satan iki çocuğun üzerinden sınıf çatışması mevzusunu çok gerçekçi bir şekilde yansıtmıştır. Bu çatışmayı ve hayata bakış farkını ortaya koyan bu öyküde yazar, insanlar arasındaki ekonomik farklılıkların olmaması gerektiği konusunu ele almış, sınıfsal ayrımı son derece açık bir şekilde eleştirmiştir.

Eserde öncelikle bir anne ve çocuğundan bahsedilir. Bu anne ve çocuk fakir, zayıf, geçinebilmek için para kazanmaları gerektiğini bilen ve sokakta tezgâh açıp oyuncak satmaya çalışan kimseler şeklinde tasvir edilir. Çocuk çelimsiz ancak “Arabalar beş kuruşa, arabalar beş kuruşa” (Ali, 1983: 69) diye bağırıp annesine yardım etmeye çalışmaktadır. Yine bir gün tezgâhlarını bir mağazaya yakın açarlar. Mağazaya gelip giden zengin ailelerden birinin çocuğu, tezgâh başındaki çocuğu görür ve koşarak yanına gider. Bu, onun sınıf arkadaşıdır. Birlikte konuşmaya başlarlar, çocuk akşamları annesiyle birlikte çalıştığını arkadaşına anlatır. Buraya kadar her şey seyrinde devam eder. Fakat bir

süre sonra zengin çocuğun annesi mağazadan çıkar ve oğlunun satıcı çocukla konuştuğunu görünce deliye döner. Tam bu noktada sınıf farkının ne kadar acımasızca bir hadise olduğu gözler önüne serilir. Zavallı tezgâhtar çocuğu ve annesini ezer, oğlunun sözüm ona böyle bir çocukla beraber okumasını içine sindiremez.

Bir çocuğun varlıklı bir aileden gelip ekonomik olarak iyi durumda olması ile diğer çocuğun fakir olup sokakta oyuncak satmaya çalışması net bir şekilde ekonomik farklılığı gözler önüne serer. Bu ekonomik farklılığın getirdiği sınıfsal ayırım da insanlar arasındaki çatışmaya sebep olur. Bunu en güzel şekilde işleyen yazar aynı zamanda eleştirel bir tutum da sergiler.

Celil Memmedkuluzade, *Kurbanali Bey* öyküsünde eserin başkahramanı olan Kurbanali Bey'e tipik bir yerel bey imajı yükler. Kurbanali Bey insanlara karşı davranışlarını sınıfsal ayrımlarına göre belirler; yani köylüyü ezer ancak üstlerine güzel davranır. Kurbanali Bey'in bu bakış açısı, Sabahattin Ali'nin *Arabalar Beş Kuruşa* öyküsüyle benzer özellik taşımaktadır. Çünkü *Arabalar Beş Kuruşa* adlı öyküsünde de insanların sınıfsal ayrımlara göre davranışlarının değiştiğini görürüz. Öykü, bir çocuğun annesiyle birlikte sokakta oyuncak satmasıyla başlar. Zengin çocuğun annesinin, sokakta oyuncak satan çocuğu ve annesini sırf sınıfsal farklılıktan dolayı ezdiği bunun en açık örneğidir. İki yazar da sınıf çatışmasına sebep olan bu konuyu benzer bakış açılarıyla işlemiştir.

Sabahattin Ali öyküsünü daha çok ezilen ve ezen insan çerçevesinde tutmaya çalışmış, sınıf çatışmasını bu noktada incelikle işlemiştir. Celil Memmedkuluzade ise insanların gelir düzeyine göre davranışları değişiklik gösteren Kurbanali Bey karakterini çok yönlü olarak ele almıştır. Kurbanali Bey, ona hizmet edenleri ve köylüleri ezerken, üst düzey yöneticilere itaatkâr davranmaktadır.

Celil Memmedkuluzade'nin *Han'ın Tespihi* [Hannın Tesbehi] Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi

Han'ın Tespihi, Celil Memmedkuluzade'nin ağa-köylü ilişkisini işlediği öykülerinden biridir. Öyküde ağanın köylü üzerindeki etkisi gözler önüne serilir. Olaylar, köye ziyarete gelen bir misafirin gözünden anlatılır.

Bu memleket, İkrâmüddeve dışında hiçbir hükmü ve hükümeti tanımamaktadır. Burada Nazarali Han'a bağlılık söz konusudur. O istediği kişiyi asar, keser ve istediği kişiyi de affederdi. Nazarali Han'ın baş veziri Mizra Sadık Münşi'dir. Misafire göre aslında Han iyi huylu birine benzemektedir. Ancak yanında çalışan yardımcı Molla Sadık halka zulüm etmekte, kötülük yapmaktadır.

Anlatıcı (misafir) sabah uyandığında köy evlerinin birinde bazı sesler duyar. Han'ın yardımcılarından biri bir eve gelir, iki girvenke yağ ister. Evin erkeği evde yoktur, kadın da evde yağ olmadığına yemin eder. Yardımcı, kadına küfredip onu dövdükten sonra gider. Han'ın tespihini getirip tekrar döner. Artık başka çare kalmaz. Kadın ne olursa olsun bir yerden bulup yağı vermek zorundadır. Çünkü Han'ın tespihi kesinlikle boş döndürülemez. Anlatıcı burada tespihten bahseder. Bu tespih köylüye her şeyi yaptırabilecek, ellerinden her şeyi alabilecek bir tespihtir. Nazarali Han İkrâmüddeve böyle bir kural koymuştur. Kimsenin buna karşı gelmesi mümkün değildir. Anlatıcı buna bağlı olarak köyde başka tanık olduğu bir olayı anlatır. Yardımcı görevlinin Han'ın tespihi ile bir evden koyun istediğine şahit olur. Koyunu olmayan köylü hemen eşeğini komşusuna satıp koyun ve keçi alır, koyunu Nazarali Han'a gönderir. İşte kurallar bu kadar keskindir. Bir başka tanık olunan olay ise Mirza Sadık Münşi'nin Peri Kadın'la evlenmek istediğini söylemesi ve reddedilmesi üzerine Han'ın tespihi ile gidip Peri Kadın'ı buna mecbur bırakmasıdır.

“Nazarali Han istediği kişiyi öldürmekte, istediğini affetmektedir. Hükümet de, mahkeme de,

şeriat da odur. Her köyü muhtar, bütün muhtarları o yönetmektedir. Han'ın bütün emirlerini halka ileten ferraştır. Bütün zulüm ve kötü vasıflar ferraşın şahsında toplanmıştır. Nazarali Han tespihi sayesinde her istediğini elde etmektedir. Bu tespih mazlum insanların canını yakmakta, evlerini dağıtmaktadır. Hikâyedeki tespih, zorbalığın, Han'ın kanunsuz, keyfi davranışlarının simgesidir. Mirza Sadık Münşi elde edemediği Peri kadına Han'ın tespihi sayesinde sahip olur.” (Gahramanlı, 2020b: 115-116).

Ağa-köylü ilişkisini farklı bir yönden ele alan bu eserde ağanın ve yardımcılarının köylüler üzerindeki baskısı gözler önüne serilmiştir. Hikâyede Han'ın tespihi olmaktan başka bir özelliği olmayan tespihi kullanarak yapılan zulümler anlatılmış, köydeki adaletsizliğe değinilmiştir.

Celil Memmedkuluzade'nin *Posta Kutusu* [Poçt Qutusu] Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi

Hikâye İrevan'a gitmek isteyen bir Han'ın bu konuda arkadaşı Cafer Ağa'ya bir mektup yazmasıyla başlar. Bu mektubu kendisine fanatik bir biçimde bağlı olan köylüsü Nevruzali'ye teslim eder ve onu posta kutusuna atmasını söyler. Mektup, posta kutusu, gibi şeyler hakkında bilgi olmayan köylü Nevruzali zarfı kutuya atar.

O sıra posta görevlisi bir Rus sevkıyat için gelir. Nevruzali bu adamın kutudaki mektupları aldığını görür. Her şeyden habersiz olduğu için adamın kendi attığı mektubu çaldığını düşünür ve ona hemen saldırır, fena halde dövüşürler. Çünkü Nevruzali kendisine emanet edilen bir şeye sahip çıkmayı iyi bilir. Bu uğurda her şeyi yapar. Adam görevi gereği mektupları alırken, Nevruzali, en azından ağasının mektubunu kendisine vermesini, yoksa onu öldüreceğini söyler. Aslında burada da Ağa'nın ne derece sert bir adam olduğunu anlamak mümkündür. Fakat Nevruzali'nin olayı yanlış anladığı da bir gerçektir. İki adam birbirlerine girdikleri sırada onları ayırmaya gelen askerler ikisini de gözaltına alır. Olayı duyan Han, Nevruzali'nin cahilliğine kahkahalarla güler. Kendisinin mektubu için canını vermeye hazır olan köylüsünün düştüğü durumla dalga geçer. Sonunda köylüsünü kurtarmak için ona kefil olur. Nevruzali serbest kalır ancak devlet memuruna kötü davrandığı için üç ay hapis cezası verilir.

Posta Kutusu hikâyesi Azerbaycan Türk edebiyatına konu itibarıyla yenilik getiren bir öyküdür. Bu hikâyede köylülerin sosyal hayatı edebî bir çerçevede işlenmiş, han, bey ve yoksul köylü ilişkileri realist bir biçimde yansıtılmıştır. Köylülerin toplumsal bilinç bakımından eksikliği de satır aralarında gösterilmiştir. İlk bakışta, kaygısız, sakin gözükken hayata dikkat edersen derinliklerinde büyük bir dert, ihtiyaç, sefalet ve mahrumiyetin varlığını görür ve bundan büyük üzüntü duyarız. Emekçi insana ait olan bütün haklar ayaklar altında ezilmiş ve bu durum canlı tasvirlerle verilmiştir. Hikâyede Veli Han ile Nevruzali'nin şahsında köylü ağa ilişkisinin iktisadî, ahlâkî yönleri, birinin tipik ağa, diğersinin ise tipik halk olduğu davranışlardan görülmektedir (Gahramanlı, 2020b: 76). Aslında hikâyenin asıl meselesi dönemin sosyal şartlarıdır. Köylünün kendini ağaya adanması, onun için her şeyi göze alması acı bir gerçektir. Karşısında ise yine kendini üstün gören, köylüyü ezen bir ağa tipinin karşımıza çıkmaktadır.

Sabahattin Ali'nin *Kafa Kâğıdı* Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi

Sabahattin Ali, bu öyküde ağa-köylü ilişkisi üzerinde durmuştur. Yol parası vermedikleri için hapishaneye atılmış insanların içlerinde bir ihtiyar vardır. Bu ihtiyar, altmış yaşını çoktan aşmış görünmektedir. Aslında kendisinden para alınmaması lazımdır. Anlatıcı yanına yaklaşır ve vukuatını

sorar. İhtiyar yol parasını veremediği için burada olduğunu söyler. Anlatıcı iyice şaşırır, çünkü altmış yaşını geçenden yol parası alınmadığını bilir. Yaşlı adam anlatır:

Üç sene evvel bizim ağa dere boyundaki ufak tarlamıza sahip çıkar oldu. Bağırarak çağırdık, fayda etmedi. Oğlan sakat, bende de derman yok, hakkımızı kendimiz arayamadık. Mecbur olduk hükümet kapısına düşmeye. İki sene mahkememiz sürdü. Bizim tapumuz filan yoktu ama bütün köylü o tarlanın bize dededen kaldığını bilirdi. Bunu soran olmadı, ağa yalancı şahit dinletti, mahkemeyi kazandı. Mahkeme sürerken benden kafa kâğıdını istediler, nereden bulayım? Askerden döneli devlet kapısına işim düşmemişti; aradım aradım yok... Sonra Mushaf'ın arasında bizim topalın ölen oğlunun kafa kâğıdını buldum. Onun da adı Mehmet'ti. Kafa kâğıdı değil mi, hep bir, dedim, vilayete kaydını gördürdüm, yeniden adres verdim (Ali, 1983: 22-23).

Ancak mahkemede bir şey çıkmamıştır. Yirmi senedir yol parasından muaftır. Son seferde gelen jandarmalar onu da alır. Nüfusta yaşının yirmi dokuz gösterdiğini söylerler. Adam kafa kâğıdını jandarmalara verir. Orada da yaşı yirmi dokuzdur. Kafa kâğıdını adama uzatır ve adam torununun kafa kâğıdı olduğunu görür. Güler ve adama “Ama babacığım, hiç insan torununun nüfus kâğıdını alır mı?” der. İhtiyar ise “Ne olurmuş sanki? Hepsi devletin kâğıdı değil mi?” diyerek cevap verir.

İnsanın yüzünde tebessüm bırakarak bitirilen bu öykünün perde arkasında adaleti önemsemeyen kafalarına göre iş yapan bir ağa ve onun yandaşları söz konusudur. Diledikleri gibi köylülerin parasını toplayan, vermediklerinde de onları acımasızca suçlayan, ihtiyar insanların bile halini hiçe sayan bir düzen yazar tarafından eleştirilmiştir.

Celil Memmedkuluzade ve Sabahattin Ali, toplumcu gerçekçi hikâyeleriyle bilinmektedirler. Onlar bu anlayışı eserlerine başarılı bir şekilde yansıtmışlardır. Celil Memmedkuluzade'ye ait olan *Han'ın Tespihi*, *Posta Kutusu* ve Sabahattin Ali'ye ait olan *Kafa Kâğıdı* öyküleri bizlere ağa-köylü ilişkisini anlatan eserlerdir.

İlk olarak bahsettiğimiz Celil Memmedkuluzade'nin kaleme aldığı *Han'ın Tespihi* adlı öyküde alıştığımız ağa-köylü ilişkisi yer almaktadır. Ağanın ve yardımcılarının kendi çıkarları için köylü halkı nasıl ezdiği, Han'ın tespihi olmak dışında bir özelliği olmayan tespih ile onları korkutarak ellerinde ne var ne yoksa nasıl aldıkları anlatılır. Bu adaletsiz sisteme ses çıkarmadan uymak zorunda kalan köylüler konu edilir. Dönemin sosyal şartları köylüye kendinin tek başına bir birey olduğunu unutturmuş, her adımını ağaya yaranmak için attığı gerçeğiyle yüzleştirmiştir.

Celil Memmedkuluzade'nin redaktörü olduğu “*Molla Nasreddin'de halkın emeğinin korunması ve hakkının hiç kimse tarafından yenilmemesi konusunda çok sayıda yazı şiir ve karikatür neşredilmiştir. (...) Çarlık Rısyası'nın atadığı yöneticilere, onların halkın emeğine saldırmalarına, toprak ağalarının hükümetle birlik olup insanları köle gibi çalıştırmalarına ve haklarını gasp etmelerine karşı verilen mücadele, Azerbaycan Türklerinin bütün alanlarda uyandırılmasının bir çabası olarak değerlendirmek gerekir*” (Adıgüzel, 2007: 17).

Sabahattin Ali'nin *Kafa Kâğıdı* öyküsü, Celil Memmedkuluzade'nin *Han'ın Tespihi* ve *Posta Kutusu* hikâyesiyle benzer bakış açılarına sahiptir. İkisinde de ağa tipi ezen, köylü tipi ise ezilen durumdadır. *Kafa Kâğıdı* öyküsünde, ağanın ve yandaşlarının kendi kurallarını belirlemesi, yaşlı adam para vermediği için hapisaneye atmaları son derece adaletsiz bir durumdur.

Sonuç

Bu çalışmada Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından Celil Memmedkuluzade ile Türk edebiyatının önemli yazarlarından Sabahattin Ali'nin hikâyeleri sosyal eleştiri açısından karşılaştırılmış, iki yazarın da hikâyelerinde işledikleri sosyal eleştirinin benzer olduğu tespit

edilmiştir.

1866-1932 yıllarında yaşamış olan Celil Memmedkuluzade ile 1907-1948 yılları arasında yaşamış olan Sabahattin Ali aslında aynı dönemlerde yazarlardır. İki yazar da toplumda gördükleri birtakım aksaklıkları dile getirmişlerdir. Yaşadıkları dönemde toplumdaki insanların çektikleri acıları, ettikleri mücadeleyi anlatmışlardır. Bunu abartıya kaçmadan, olduğu gibi vermişlerdir. Bu durum, iki yazarı toplumcu gerçekçilik noktasında birleştirmiştir.

İki yazarın hayata bakış açısının ve edebi görüşünün benzerliği eserlerinde işledikleri konularda da yakınlığı beraberinde getirmiştir. Çalışmada iki yazarın da hikâyelerinde sosyal eleştiri bağlamında sınıf çatışması mevzusunu işledikleri görülmüştür. Ezen-ezilen, güçlü-güçsüz karşılaştırması yapılarak işlenen bu hikâyelerde iki yazar da ezilenden yani güçsüzden yana olmuştur ve bu anlayış çerçevesinde hikâyelerini oluşturmuş, toplumdaki eşitsizliklere dikkat çekmişlerdir. Bir başka sosyal eleştiri konusu olan ağa-köylü ilişkisidir. Bu konuyu işlerken yine toplumdaki eşitsizliklere dikkat çekmiş, günlük yaşantıda karşılaşması muhtemel diyaloglardan yararlanmışlardır. Sonuç olarak, aslında iki yazarın da hedef edindiği şey şudur: toplumdaki tüm aksaklıkları hikâyeleri aracılığıyla duyurabilmek, daha fazla insana ulaşabilmek. Sosyal eleştiri bağlamında konu ve konuları işleyiş biçimi olarak benzer özellikler taşıdığını tespit ettiğimiz iki yazarın kullandıkları dil bakımından da yine aynı özellikleri barındırdıklarını söylememiz mümkündür. İkisi de kendi halkının anlayabileceği, sade, anlaşılır, günlük hayata uygun bir dil tercih etmişlerdir. Aynı konuları başka hikâyeler üzerinden dile getirmiş ve anlatmışlardır.

*Bu çalışma Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Bibliography

- Adıgüzel, S. (2007). Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular, Bilig, Sayı:41, ss.1-21.
- Akpınar, Y. (1994). Azeri Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergâh.
- Ali, S. (1983). Kağrı-Ses. İstanbul: Cem.
- Arat, R.R. (1951). Atabetü'l-Hakayık. Ankara: TTK.
- Arat, R.R. (1991). Kutadgu Bilig. Ankara: TTK.
- Atalay, B. (1985). Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi I. Ankara: TDK.
- Buşehri, M. (2010). XX. Yüzyılın Evvelinde Azerbaycan Realist Edebiyatı. Bakü Üniversitesinin Haberleri, 69.
- Ergin, M. (2016). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi.
- Gahramanlı, N. (2020a). Azerbaycan Türk Edebiyatının Büyük Romantiği Hüseyin Cavid Hayatı, Eserleri, Düşünceleri. İstanbul: Hiperyayın.
- Gahramanlı, N. (2020b). Azerbaycan Türk Edebiyatının Büyük Realisti Celil Memmedkuluzade'nin Hikâyelerinde Sosyal Tenkit. İstanbul: Hiperyayın.
- Gürsoy Naskali E. (1996). Sovyet Türk Edebiyatı. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Dergipark.org.tr, s. 54-64.
- Karasoy, Y. (2005). Eleştiri Nedir? Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?, Türkiyat

Araştırmaları Dergisi, Konya.

Memmedkuluzade, C. (2004). Eserleri, C. I, Haz., İsa Habıbbeyli, Bakı: Önder Neşriyyat.

Nerimanoğlu, K.V. (2008). Sovyet Edebiyatı: Gerçeklikler, Hakikatler, Çeliřkiler. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 25. ss.33-81

Özsoy, İ. (2006). Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler. Bilig/Güz, Sayı 39, s. 163-194.

Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri 1946-1960. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenderin, Z. (2000, Ekim-Kasım). Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Toplumsal Eleştiri. *Hece*, 46-47 (Türk Öykücülüğü Özel Sayısı). ss. 194-198.

Uygur, E. (2011). Sovyetler Döneminde Azerbaycan Toplumunun Yeniden Yapılanmasında Edebiyat Adamlarının Rolü. Türk Yurdu. Cilt 31. Sayı 287. ss.156-159

<https://tr.wikipedia.org/>

***Büşra Cemal** - Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırma Edebiyat Bölümü,
İstanbul / TÜRKİYE e-mail: bbusraalp94@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4087-2543

© 2010, IJORS - INTERNATIONAL JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES